

UOT:81.

**GÖYÇƏ MAHALI ŞİVƏLƏRİ İLƏ TÜRKİYƏ TÜRKÇƏSİNDƏ YER ALAN
LEKSİK VAHİDLƏRİN YARANMA VƏ İŞLƏNMƏSİNƏ DAİR***Əliyeva Səkinə Adil qızı**AMEA İ. Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Türk dilləri şöbəsinin dissertantı*seliyeva90@gmail.com**ORCHID ID: 0000-0002-7807-8858**

Xülasə: Azərbaycan dili azərbaycanlıların ortaq ünsiyyət dilidir. Dilimizin qədim tarixi kökləri onun tarixin ən qədim dövrlərindən bəri mövcud olduğunu göstərir. Azərbaycan dili dünya və digər türk dilləri içərisində öz zənginliyi, poetikliyi, məcazlığı və istifadə imkanlarının genişliyi baxımından da seçilir. Dilimiz dialekt və şivə baxımından da çox zəngindir. Çünki dialekt və şivələrimizdə həm əsl Azərbaycan sözləri, həm də alınma sözləri digər türk dilləri ilə ortaq işlənməkdədir.

Açar sözlər: dil, dialekt, ortaq söz, müqayisəli təhlil

Key words: language, dialect, common word, comparative analysis

Ключевые слова: язык, диалект, общепотребительное слово, сравнительный анализ

Azərbaycan dili türksistemli dillər qrupuna aid olsa da, qədim vaxtlardan bu yana bir çox Qafqaz və digər dillər ilə əlaqədə olaraq müəyyən vasitələrlə bu dillərlə çuğlaşmışdır. Bu münasibətlər zəminində dilimizə yeni sözlər daxil olmaqla bərabər, Azərbaycan dilindən bir çox dillərə də müəyyən sayda sözlər keçmişdir. Bunun da özünəməxsus səbəbləri var. Əvvəla, dildəki bəzi sözlər öz aktuallığını itirdiyi üçün dildən çıxmış və ya başqa dillərə keçmiş, ikincisi isə zamanın tələbi digər dillərdən dilimizə yeni sözlər daxil olmuşdur. [1]

Dilimiz ancaq ədəbi dil səviyyəsində deyil, həm də dialekt və şivə səviyyəsində də çox zəngin və unikaldir.

Qərb qrupu dialektlərinə daxil olan Göyçə mahalı şivələrində işlənən ortaq sözlər və ifadələr dediklərimizə sübut ola bilər. Əhalinin etnik mənşəyi və coğrafi yerləşməsinə görə Göyçə mahalı şivələrində Türkiyə türkcəsinə digər türk dillərindən daha çox sözə rast gəlinməkdədir.

Qərb dialektlərində oğuz dilinin ünsürlərinə daha çox rast gəlinməsinin səbəbi isə ondan ibarətdir ki, səlcuq oğuzları Ön Asiyaya gələrkən Cənub istiqamətində mövqe almışlar. Buna görə də Qazax, Tovuz, Göyçə, Zəngəzur, Cəbrayıl, Füzuli, Naxçıvan ərazisinin dialekt və şivələrində daha da çox iz qoymuşlar. [2]

Qərb qrupu dialektlərinin əsas qayda-qanunlarına tabe olan Göyçə mahalı şivələri də tarixən dəyişərək indiki vəziyyətini almışdır. Lakin buna baxmayaraq, mahalın leksik fonduna daxil olan sözlər əksər etibarilə türk mənşəli sözlərdən ibarətdir. Məsələn xalça sözünü yerinə işlədilən gəbə (gəvə) sözü türkcə qaba (kaba), yəni kobud deməkdir. Bu söz Türkiyə türkcəsində fərqli mənə çalarına malikdir. Belə ki, Türkiyə türkcəsində bu söz hamilə mənasını ifadə etməkdədir. Sözün bu cür mənə ifadə etməsi ümumi mənadan uzaqlaşmadan baş verir. Yəni, bədənin qarın hissəsinin qabalaşmasını, kobudlaşması şəklində dildə təzahür edir.

Çağdaş Azərbaycan dilinin lüğət fondunun əsasını əsl Azərbaycan sözləri təşkil edir.

Dilimiz türk kökənli dil olduğundan onun qrammatik forması, əsas lüğət ehtiyatı əsas etibarilə Türkiyə türkcəsi və digər türk dilləri ilə ortaqlıq təşkil edir. Çünki Göyçə mahalının əhalisi də əsas etibarilə türkdən ibarət olmuş, burada yaşayan çox az sayda digər xalqların nümayəndələri (erməni, kürd) yerli kökənli olmayıb, sonradan əraziyə gətirilmişlərdir.

Mahmud Kaşğari “Divani-lügət-it türk” kitabında türk sözünün anlamını ətraflı şəkildə izah etmiş və olduqca maraqlı məlumatlar təqdim etmişdir. Mahmud Kaşğariyə görə, türk Nuh peyğəmbərin oğlunun adıdır, bu adı övladlara Tanrı vermişdir.

Mahmud Kaşğari türk sözünün həm təkdə, həm də cəmdə işləmə biləcəyini yazır. O bildirir ki, bu ad Nuh peyğəmbərin oğlunun adı olaraq tək formada, Nuh peyğəmbərin oğlanlarını bildirdikdə isə cəm formada işlənir. [3]

Türk sözü müxtəlif mənbələrdə fərqli mənalarda izah olunur. Bəzi mənbələrdə türk sözü doğan, törəyən mənasını da verməkdədir. Türk kəlməsi bütün dünyada yaşayan türkləri birləşdirir.

Türk dili də bu baxımdan eyni rolu ifadə edir. Belə ki, müasir dünyada türk dili deyərkən bütün dünyada yaşayan türklərin ortaq dili nəzərdə tutulur. Məhz bu səbəbdən daha anlaşıqlı olması üçün danışıda və yazıda Azərbaycan türkcəsi, Türkiyə türkcəsi, Özbəkistan türkcəsi kimi ifadələr istifadə edilir.

Göyçə mahalı şivələri ilə Türkiyə türkcəsini müqayisə edərkən bu fakt özünün doğruluğunu bir daha sübut edir. Çünki hər iki məqamda istifadə olunan sözlər yaxın və ya eyni mənada istifadə edilir. Məsələn: hənuz-henüz (hələ ki), firsət-firsat (firsət), zincir-zincir (zəncir) və s.

Göyçə mahalı şivələrində Türkiyə türkcəsinin bəzi dialektlərinə məxsus sözlərdə [ŋ] səsinə də rast gəlinməkdədir. Məsələn, dənjiz, Taŋrı vəs.

Həm ədəbi dilimizdə, həm də dialektlərimizdə türk dili ilə ortaq olan ərəb-fars sözləri də işlənəlməkdədir. Bu alınmaların bir sıra xüsusiyyətləri mövcuddur:

Ərəb sözlərində:

1. Tərkibində a və e səsləri yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində a və i səsləri-tabi, mani və s.) məsələn, tabe, mane vəs.

2. İçərisində a və i səsləri yer alan sözlər; (Bu qaydadakı səslər Türkiyə türkcəsi ilə eynilik təşkil edir.) alim, hakim, zahid, sabit və s.

3. İçərisində e və a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -ihsan və s.) məsələn, Leyla, ehsan

4. İçərisində ö və a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində-revzaq vəs) məsələn, rövzaq və

5. İçərisində ü və a yer alan sözlər; ; (Bu qaydadakı səslər Türkiyə türkcəsi ilə eynilik təşkil edir.) məsələn, dünya və s.

6. İçərisində ü və u yer alan sözlər; ; (Bu qaydadakı səslər əksərən Türkiyə türkcəsi ilə eynilik təşkil edir.) məsələn, vücud

7. İçərisində ə, a və ü yer alan sözlər (Türkiyə türkcəsində - təsadüf və s.); məsələn, təsadüf

8. İçərisində e, i, a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -itibar və s.) məsələn, etibar və s.

9. İçərisində ə, ə, i yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində-efəndi və s.) məsələn, əfəndi və

10. İçərisində ə, ə, i, ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -sebəbiyyət və s) məsələn, səbəbiyyət və s.

11. İçərisində i, a, i, ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -galibiyət və s.) məsələn, qalibiyət və s.

12. İçərisində qoşa a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -saat və s.) məsələn, saat və s.

Fars sözlərində:

1. Sonunda n samitindən sonra g yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -ahenk və s.) məsələn, ahəng və s.

2. İçərisində u, ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -Sude və s) məsələn, Sudə və s.

3. İçərisində u, a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -guya və s.) məsələn, guya və s.

4. İçərisində a, ə, ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində-aheste və s) məsələn, ahəstə və s.

5. İçərisində a,a,ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -amadə və s.) amadə və s.
 6. İçərisində a,a,i yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -asayış və s) məsələn, asayış və s
 7. İçərisində a,i,a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -aşına və s.) məsələn, aşına və s.
 8. İçərisində a,i,ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -arife və s.) məsələn, arifə və s.
 9. İçərisində a,u,ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində-asude və s.) məsələn, asudə və s.
 10. İçərisində ə,ə,i yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -serseri vəs.) məsələn, sərsəri və s.
 11. İçərisində a,ü,a yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində -bergüzar və s.) məsələn, bərgüzar
 12. İçərisində u,i,ə yer alan sözlər; (Türkiyə türkcəsində - Jüride və s.) julidə və s.[1]
- Yuxarıda göstərilən misallardakı sözlərin Türkiyə türkcəsində müəyyən fərqlə yazılıb deyilməsinə baxmayaraq, bu və digər bu qrup dillərdən keçən sözlər, əsasən yaxın və ya eyni mənada istifadə olunur.

Nəticə

Azərbaycan dilin əsas dialekt leksikasını təşkil edən Qərb dialekt leksikasının tərkibinə daxil olan Göyçə mahalı şivələrinin tərkibində çoxlu sayda həm türk, həm də ərəb-fars mənşəli sözlər yer almaqdadır. Bunun da əsas səbəbi burada yaşayan əhalinin əsas etibarilə türklərdən, müsəlmanlardan ibarət olmasıdır.

Göyçə mahalı dialektində yer alan sözlər Türkiyə türkcəsində həm ədəbi dil səviyyəsində, həm də dialekt səviyyəsində ortaqlıq təşkil edir. Məsələn, suç (təqsir), para (pul), ayna (güzgü) və

Məqlədə əsas nəticə ondan ibarətdir ki, Qərbi Azərbaycan ərazisinin ən böyük yaşayış məskənlərindən biri olan Göyçə mahalı ilə Türkiyə türkcəsi arasında mövcud olan dil oxşarlıqları və ortaq sözlərin çoxluğu bu ərazinin türk mənşəli olmasının əsas göstəricilərindən və sübutlarından biridir.

Ədəbiyyat

- 1.Səlim Cəfərov- “Müasir Azərbaycan dili” Leksika Şərq-Qərb Bakı -2017
- 2.İlahə Qurbanova- “Azərbaycan dili dialekt və şivələrinin etnolinqvistik təhlili” Bakı -2014
- 3.Buludxan Xəlilov- “Mahmud Kaşğarının Divani-Lüğət-it türk əsərində etnonimlər” Bakı-2009

ON THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEXICAL UNITS IN TURKISH TURKISH WITH GOKCHA DISTRICT DIALECTS

Aliyeva Sakina Adil

Summary

Azerbaijani language is the common communication language of Azerbaijanis. The ancient historical roots of our language show that it has existed since the earliest times of history. The Azerbaijani language stands out among the world and other Turkic languages in terms of its richness, poetics, metaphors and wide range of usage possibilities. Our language is also very rich in terms of dialect and dialect. Because in our dialects and dialects, both real Azerbaijani words and borrowed words are used in common with other Turkic languages.

**О ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ТУРЕЦКОГО
ЯЗЫКА С ДИАЛЕКТАМИ РАЙОНА ГОЙЧЕ***Алиева Сакина Адиль гызы**Резюме*

Азербайджанский язык является общим языком общения азербайджанцев. Древние исторические корни нашего языка показывают, что он существовал с древнейших времен истории. Азербайджанский язык выделяется среди мировых и других тюркских языков своим богатством, поэтикой, метафоричностью и широким спектром возможностей использования. Наш язык также очень богат в плане диалектов и диалектов. Потому что в наших диалектах и говорах используются как настоящие азербайджанские слова, так и заимствованные слова, общие с другими тюркскими языками.

*Rəyçi: professor Sevinc Novruz qızı Əliyeva**Daxil olma tarixi 10 may 2024-cü il*